

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора
Томчука Михайла Івановича на дисертацію Цумаревої Наталі
Вікторівни «Подолання наслідків емоційної депривації у дітей
молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї», поданої на
здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за
спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія**

Дослідження Цумаревої Н.В. присвячене актуальній та недостатньо дослідженій науково-практичній, соціально-психологічній проблемі, а саме вивченню психологічних особливостей та соціально-психологічного супроводу емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї. Актуальність вивчення зазначеної проблеми обумовлена необхідністю забезпечення оптимальних умов для повноцінного виховання та розвитку дітей- сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування та перебувають у прийомних родин.

Тривале знаходження дітей в емоційно збідненому середовищі призводить до появи у них емоційної депривації, до затримок та деформацій у їх розвитку. На сьогодні відчувається гострий дефіцит у психологічно обґрунтованих рекомендаціях, технологіях щодо подолання та корекції емоційної депривації у дітей, особливо в умовах прийомної сім'ї. З огляду на це, можна вважати, що тема дисертаційного дослідження Цумаревої Наталі Вікторівни є вельми науково, соціально та практично значущою, недостатньо вивченою в психології і відповідає викликам сьогодення.

Методологічні засади дослідження цілком виважені і загалом відповідають вимогам та його предметному спрямуванню. Дослідниця конкретизує об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, які відображають логіку теоретичного та експериментального розділів дисертації.

Дисертантка зуміла репрезентувати цілісне, комплексне уявлення проблеми, здійснила теоретико-методологічний її аналіз, розробила та експериментально перевірила модель емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку, запропонувала та апробувала програму подолання наслідків їх емоційної депривації. Чітка постановка проблеми, ґрунтовний аналіз теоретико-експериментальних досліджень вітчизняної та зарубіжної психології та коректно визначений методичний апарат надали Цумаревій Н.В. можливість здійснити систематизацію матеріалу, висвітлити особливості зазначеної проблеми у соціально-психологічному вимірі.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, забезпечується як всебічним оглядом наукової літератури з теми дисертації, так і експериментом. Достатня за обсягом джерельна база заслуговує позитивного схвалення, оскільки авторкою було проаналізовано значну кількість сучасних й релевантих темі наукових праць українських та зарубіжних дослідників.

Достовірність та надійність здобутих результатів та висновків забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу; ефективністю експериментальної роботи. Особливого схвалення заслуговує комплексний підхід у використанні методів емпіричного дослідження, зокрема, цілої низки адекватних предмету вивчення, методів математичної статистики.

Експериментальною базою дослідження були заклади освіти, прийомні діти, діти-сироти (180 осіб), батьки прийомних сімей (30 сімей) Кіровоградської області.

Значно посилює обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації процедура апробації результатів дослідження. Авторка представила основні положення своєї роботи на 19

міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлюються логікою дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (332 найменувань, з них – 115 іноземними мовами). Повний обсяг дисертації становить 248 сторінок, з них 182 сторінки – основний обсяг. Робота містить 17 таблиць та 30 рисунків.

Переконливою є наукова ерудиція Цумаревої Н.В. Вона визначила поняття «емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку»; запропонувала та експериментально перевірила її модель, охарактеризувала соціальні інститути, детермінанти, фактори, суб'єкти, рівні, види, канали впливу, компоненти, типи компенсації та шляхи її подолання; виокремила складові емоційної депривації у дітей: поведінковий, когнітивний та афективний компоненти; розробила та експериментально апробувала на ефективність програму психологічного супроводу прийомних сімей та психологічної допомоги емоційно депривованим дітям із застосуванням комплексу методів психодіагностики, психокорекції, психотерапії, психопрофілактики та ін.

Відповідно до мети визначено та реалізовано основні завдання дослідження.

Перше завдання дослідження передбачало здійснення теоретико-психологічного аналізу проблеми емоційної депривації дітей. Охарактеризовано емпіричний, мобілізаційний, критичний, експериментально-теоретичний, експериментально-практичний періоди та підходи до дослідження проблеми. Представлено різні тлумачення щодо механізмів емоційної депривації особистості.

Цінним здобутком Цумаревої Н. В. у межах першого завдання є визначення поняття емоційної депривації як процесу довготривалого перебування особистості в умовах емоційно збідненого середовища, зумовленого незадоволенням емоційних потреб, втрати, обмеження, нестачі

чи відсутності можливостей для налагодження тісних емоційних зв'язків, контактів та взаємодії із значущою особою, що спричиняє дисфункцію, порушення та розлади психофізичного та психосоціального її функціонування. Наслідками емоційної депривації у дітей можуть бути проблеми у функціонуванні психіки, труднощі в розвитку інтелектуальної сфери, втрата базової довіри до світу та оточення, нездатність встановлювати та підтримувати стійкі емоційні контакти, проблеми із саморегуляцією поведінки та ін.

Відповідно першого завдання дослідження дисертанткою запропонована модель розвитку емоційної депривації у молодших школярів, яка окреслює детермінанти, умови, особливості емоційної комунікації та взаємодії дитини, які спричиняють певні дисфункції.

Згідно з другим завданням Цумаревою Н. В. вдало виокремлено комплекс валідних, надійних психологічних методів та методик на дослідження наслідків прояву емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку.

Здійснено кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей емоційної депривації у дітей-сиріт, дітей з прийомних сімей та дітей із звичних сімей. Встановлено, що діти сироти мають високий рівень, прийомні – середній, а діти із звичайних родин – низький рівень емоційної депривації.

Дисертанткою виявлено, що діти-сироти з проявами емоційної депривації характеризуються в ситуаціях фрустрації високим рівнем демонстрації різних форм агресивності, не схильні визнавати власної провини за те, що трапилось, чи визнають її під тиском дорослих, наслідки своїх дій не в змозі прогнозувати. А тому вони вразливі, ранимі і не самостійні.

У прийомних дітей виявилися середні показники адаптивної поведінки при високих показниках тривожності. У тих з них, у яких є прояви емоційної депривації, спостерігається дисформованість механізму емпатії. У внутрішньому просторі таких дітей домінує переживання болю і страждання,

незначна довільність і контрольованість афекту. Діти з прийомних сімей схильні відчувати моральну незадоволеність собою, самокритичні, невпевнені в своїх силах, не готові до конструктивних дій у напрямку подолання фруструючої ситуації, не спираються на власні ресурси. Для дітей із звичних родин, у порівнянні з прийомними, прояви емоційної депривації менш характерні, хоч і мають місце.

У відповідь на третє завдання дослідження дисертанткою було виокремлено та описано компоненти та рівні емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку.

Згідно з останнім завданням дослідження розроблено і апробовано прикладну модель психологічного супроводу прийомних сімей, яка охоплювала систему роботи з прийомними дітьми, їх батьками, а також тренінг дитячо-батьківської взаємодії.

Заслуговує на увагу використання особистісно-орієнтованого підходу при розробці та реалізації програми подолання емоційної депривації у дітей, який дозволяв максимально врахувати потенціал розвитку дитини з опорою на її внутрішні ресурси. Мета програми полягала в корекції поведінкового, когнітивного та афективного компонентів емоційної депривації, забезпеченні стабільності саморегуляції внутрішніх емоційних процесів, розвитку емоційного інтелекту, подоланні алекситимії та виробленні копінг-стратегій у емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку.

Здійснено аналіз ефективності впливу авторської корекційної програми. Виявлено суттєве зниження рівня, вираженості емоційної депривації у прийомних дітей з експериментальної групи, у порівнянні з дітьми з контрольної групи.

Розроблено методичні рекомендації прийомним батькам щодо профілактики та подолання наслідків емоційної депривації у їх дітей.

Безперечною перевагою роботи є й те, що результати дисертації мають вагомому практичну значущість, адже сформульовані на їх основі психологічні висновки, можуть бути використані у процесі професійної підготовки та

фахової діяльності психологів, педагогів, соціальних працівників та медичного персоналу. Результати дослідження впроваджені в освітній процес низки закладів вищої освіти, об'єднаннях творчих груп практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти, центрах соціальних служб, організаціях батьківських форумів Кіровоградської області.

Основні положення дисертаційної роботи викладено у 30 наукових працях. Із них: 10 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 2 статті у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз; 18 публікацій в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій. Зміст автореферату відповідає текстові дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, наукове та практичне значення одержаних результатів, вважаємо за необхідне висловити окремі побажання та зауваження, що можуть мати дискусійний характер:

1. Зміст підрозділу 1.3 не в повній мірі відповідає його назві, а саме, в ньому чітко не виокремлені особливості емоційної депривації дітей саме молодшого шкільного віку.

2. Не зовсім коректним було виділення в окремий розділу 2, можливо краще було б його об'єднати з розділом 3, в якому й представлені власне результати емпіричного дослідження.

3. Підрозділ 2.2 переобтяжений детальним описом процедури використання у роботі методів математичної статистики, на шкоду власне психологічній інтерпретації результатів дослідження.

4. Цікавим у науково-практичному плані було б дослідження гендерних відмінностей у проявах емоційної депривації молодших школярів.

5. Варто було б за результатами дослідження розробити методичні рекомендації не лише батькам прийомних дітей, але й педагогам, виховникам, які також навчають та виховують учнів з таких сімей, дітей-сиріт.

6. У тексті дисертаційного дослідження є деякі огріхи стилістичного та орфографічного характеру.

Проте, зазначені зауваження не знижують загальної високої оцінки дисертаційного дослідження, яке відзначається цілісним концептуальним баченням і розкриттям важливої для психологічної науки і практики проблеми. Зауваження певною мірою доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та теоретичної значущості проблеми, піднятої та розв'язаної в ході проведеного дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Аналіз дисертації й опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Цумаревої Наталі Вікторівни «Подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї» є самостійним, завершеним, цілісним науковим дослідженням, має наукову новизну, теоретичне та практичне значення, а також відповідає вимогам Кабінету Міністрів, МОН України до такого роду робіт, а її авторка, Цумарева Н. В., заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології КЗВО

«Вінницька академія безперервної освіти»

М.І. Томчук М.І. Томчук

ПІДПИС
- *Томчука М. І.*
ЗАСВІДЧУЮ

ЗАВ. КАНЦЕЛЯРІЄЮ
А.В. Мазур
А.В. МАЗУР
2021 РІК